

EKOLOJİK DÜŞÜNCEDE KAOTİK EĞİLİMLER

-Ütopik Düşünce Gerçek mi Oluyor?-

Ahmet MUTLU¹

ÖZET

Bu çalışmada soyut bir dünya görüşü olarak değerlendirilen ekolojik düşüncenin, aslında somut bir görüş olduğunu göstermek amaçlanmaktadır. Bunun için kaos kuramına başvurulmaktadır. Kaos kuramı, ekolojik düşünceye bilimsel dayanak sağlayacak niteliktedir. Çalışmada, yönetim olgusundan hareketle, ekolojik düşünce ve kaos arasındaki ortak konulara dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kaos, kaotik yönetim anlayışı, ekolojik düşünce, ekolojik yönetim anlayışı, Toplumsal Ekoloji*

ABSTRACT

The common opinion about "ecological thought" is abstract, but it is concrete and the aim of this study is. To indicate how it is concrete, we have referred to chaos theory. Chaos theory supports platform. In this study, we draw attention on the common subjects of ecological thought and chaos.

Keywords: *Chaos, mechanical administration approach, ecological thought, ecological administration approach, Social Ecology.*

GİRİŞ

Ütopya, bir şeyi hayata geçirmeyi önceleyen ideallerin sistematik kurgusu olarak düşünülebildiği gibi gerçekliğe hiçbir zaman ulaşamayacak ve ancak imgelerden ibaret düşünceler bütünü olarak da düşünülebilir. Ekolojik düşünce, kendi toplum projesiyle ütopyanın ilk anlamına sahip olduğunu ileri sürerken, bu düşünceyi eleştirenler, ona henüz somut bir niteliğinin/söyleminin olmaması nedeniyle, ütopyanın ikinci anlamını yüklemektedirler.

Ekolojik düşüncenin somutlaşabilmesi, onun doğadan ziyade topluma yönelik tasarımıyla ilgilidir. Çünkü, zaten biyoloji bilimi ekolojik düşüncenin doğa tasarımına bilimsel destek sağlamaktadır. Oysa, toplumsal tasarımla ilgili bilimsel bir dayanak olmadığından dolayıdır ki, "pratiğin" egemen olduğu günümüzde ekolojik düşünceye şüpheyle yaklaşılmaktadır. Aslında, ekolojik düşünce taraftarlarının bilimsel dayanak gibi bir kaygıları olmamakla birlikte, bu durumun ekolojik düşünceye katkı sağlayacağı açıktır. Hatta, artık ideolojik görüş niteliği kazanan ekolojik düşüncenin böyle bir dayanağa ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın konusu, kaos kuramı ile ekolojik düşünce arasındaki ilişkidir. Bu ilişkiyi irdelenmek üzere, "yönetim düşüncesi" gibi spesifik bir konu seçilmiştir. Çalışmada önce kaos kuramının sonra da ekolojik düşüncenin yönetim yaklaşımı irdelenecektir. Ekolojik düşüncenin yönetim anlayışını yansıtan iyi bir örnek olduğu düşüncesiyle "Toplumsal Ekoloji" akımı seçilmiştir. Kaos kuramının, olay ve olgular konusunda klasik bilime göre daha gerçekçi yaklaşımlar taşıdığından hareketle, Toplumsal Ekoloji ve kaosun yönetim yaklaşımındaki koşutluklar, aslında ekolojik düşünce ile geçek dünya imgesi arasındaki koşutluklar biçiminde okunabilecektir. Bu da ekolojik düşüncenin gerçek dünyadan uzak olmadığını, bizzat dünya gerçeklerine dayandığını gösterme çabalarına katkı sağlayabilecektir.

¹G.Ü. Çorum İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

I. YÖNETİM DÜŞÜNCESİ ve KAOS

Yönetim düşüncesinin doğuşunda ve gelişiminde bilim anlayışının etkili olduğu bilinmektedir. 10-15 yıldan beri yönetim paradigmasının değişme sürecine girdiği, en azından mekanik yönetim anlayışının ciddi olarak eleştirildiği söylenebilir. 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan kuantum, izafiyet gibi bilimsel kuramlarla mekanik paradigma sorgulanmaya başlamış ve bu durum, yönetim düşüncesini de etkilemiştir. Son olarak kaos kuramıyla doruk noktasına ulaşan bu süreçte, değişen yönetim yaklaşımının temel nitelikleri de açık biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreci anlamak için kaos öncesi ve sonrası yönetim anlayışlarına bakmak gerekir.

1. Mekanik Yönetim Anlayışı

Yönetim düşüncesi, sosyal bilimlerin pek çok konusu gibi evrimsel bir tarihe sahip disiplinlerden birisidir. Yönetim düşüncesi, tarihsel olarak döneminin bilim paradigması tarafından belirlenmiştir. Mekanik yönetim anlayışı da bilimsel bilginin ve mekanik ilkelerin esas olduğu klasik bilim anlayışı tarafından belirlenmiştir.

1.1. Klasik Bilim Anlayışı

Ortaçağın organik dünya görüşü, 17. yüzyılda aydınlanmayla topyekün bir değişime uğramıştır. Daha önce akla ve inanca dayalı bilgi üretimi, aydınlanmayla birlikte salt bilimsel bilgiye dayalı hale gelmiştir. Ortaçağ boyunca “doğa olaylarını açıklamak” amacı taşıyan bilgi, aydınlanmayla “doğayı dönüştürmek ve ona egemen olmak” amacını taşımaya başlamıştır [1]. Böylece yeni paradigmayla bilginin kaynağı, amacı ve işlevi değiştirmiştir.

Klasik bilim anlayışının temel özelliklerini birkaç noktada toplamak mümkündür. Bunlar; 1) Doğanın kesin yasalara uyan bir yapısı vardır. 2) Gezegenler ile gülle gibi sıradan nesnelere hareketlerindeki yasalar aynıdır ve bu nedenle zekamız, doğal olayların iç hakikatlerini kavrayabilir. 3) Hakikatin özünde matematiksel yasalar vardır ve hesaplama, aklın ideal modelini oluşturur [2]. 4) Değişim vardır ve doğrusaldır. 5) Sadece gözleyebildiğimiz, etki edemediğimiz nesnel (dışsal) bir gerçeklik vardır. 6) Bu gerçeklik, zamandan bağımsız bir evrenselliğe sahiptir [3]. Bu özelliklere göre evrende bütün olup bitenler, tıpkı bir saatin/makinenin işleyişi gibi belli yasalara bağlı bir düzenlilik içinde ve bir nedensellik bağıyla belirlenmektedir. Klasik bilimin metodolojisi ise gözlem/deney ve sebep-sonuca dayalı veriler elde etme (determinizm) üzerine kuruludur. Bu amaçla, hem matematiksel yöntemleri, hem de doğa yasalarını basite indirgeyen (indirgemecilik) ve düzenliliği içeren tümevarım yöntemi kullanılır [4].

“Mekanik evren paradigması” olarak da adlandırılan yeni paradigmanın iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki, doğanın işleyiş bilgisini öğrenmektir. İkincisi ise elde edilen bu bilgileri uygulamaya aktararak (teknik), doğa üzerinde egemenlik kurmaktır. Yeni paradigma, doğa ve topluma yönelik geçmiş yüzyılların bakış açılarında köklü değişiklikler yaratmıştır. Özellikle, toplumsal alanla ilgili yeni görüşlerin radikal nitelikli olduğu söylenebilir.

1.2. Mekanik Yönetim Anlayışı ve Etkileri

Kökene aydınlanma olan modernlik, ortaçağ organik dünya görüşünün tersine, toplumsal yaşamın bütün alanlarında farklılaşmalar öngörür. Modernleşmeyle, eski toplumlarda varolan bütünleşmiş ve kaynaşmış yapının kırıldığı, sınıflı bir toplumun oluştuğu, devletin egemen olduğu ve bireyin kaybolduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede modernite, yeni bir toplum, devlet, örgütlenme ve ekonomi anlayışları getirmiştir [5].

Modern toplumda geleneklere ve inanca dayalı yaşamın yerini “akla dayalı” yaşam biçimi almıştır. Bilginin kaynağı olan akıl, teknolojik ilerlemenin yönünü belirlerken, aynı zamanda insanların ve nesnelere yönetimini elinde bulunduran araç olmuştur [6]. Araçsal akıl ve evrenin mekanik tasarımı, zamanla ideolojik bir nitelik kazanmış ve araçlar, “amaç” haline gelmiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak, amaçlar makinelerle indirgenmiş ve insan bu makinenin kontrolüne girmiştir. Böylece, diğer canlılardan farklı olarak insan, doğanın tahakkümünden çıkmak isterken, daha büyük bir tahakküm (teknoloji, hiyerarşi, devlet, ekonomi vs.) altına girmiştir. Modernleşme sürecinde ortaya çıkan tahakküm biçimleri, bürokratik, teknokratik ve merkezi bir toplum yaratmıştır. Bu süreçte bireycilik ön plana çıkmış, insanlar, yaşama ve çevresine karşı araçsal bir tutum takınmaya başlamışlardır. Organik dünya görüşünün tersine, yaşam alanları kategorikleştirilmiştir. Örneğin, yaşam ile iş, farklı alanlar olarak ayrılarak, bireylerin üretim sürecindeki belirleyicilikleri ortadan kaldırılmıştır.

Bireysel ve toplumsal alanda görülen değişimler, politik alanda ve yönetim düşüncesinde de söz konusu olmuştur. Aydınlanma düşünürleri, fizik ve matematikteki bulguları, yaşamın diğer alanlarına olduğu gibi siyasal iktisadi düşünceye ve yönetim düşüncesine de yansıtılmışlardır. Bu bağlamda, toplum bilimleri çözümlerinde sıklıkla fizik bilimine başvurulmuştur[7].

Aydınlanma sonrası toplum ve yönetim düşüncesi, bugünkü toplum ve yönetim düşüncesi üzerinde hala etkilidir. Bu bağlamda, halihazırdaki toplumsal ve yönetsel sorunlar, aydınlanma dönemi düşüncesiyle ilişkilendirilmektedir. Diğer deyişle, modern toplum modelinde aklın bir araç olmaktan çıkıp, “amaç” haline gelmesiyle ortaya çıkan sorunlar, bugünkü toplum yapısını da yakından ilgilendirmektedir. Toraine'nin sorduğu gibi [8]:

“..Zayıflıklarından kurtulmuş toplum kendi gücünün, kendi uygulamalarının ve özellikle kendi siyasal, ekonomik ve askeri güç çarklarının kölesine dönüşmedi mi? Taylorcu yöntemlere bağlı işçiler, işleyimsel ussallaştırmada usun utkusunun onları uygulama kılıfına bürünmüş bir toplumsal gücün ağırlığı altına soktuğunu görebiliyorlar mıydı? Kamu yönetimleri ve özel yönetimler özel yaşamı denetleyip ona istediği gibi biçim verirken, üstelik aynı anda bu biçimi kendi çıkarlarını işletme görevlerinin üstünde tutarken, bürokrasi bütünüyle ussal-yasal yetki olarak tanımlanabilir miydi?..”

Günümüzde siyasal yaşamın toplumsal temellerinin zayıflamasına bağlı olarak, bireylerin siyasal sürece katılmada isteksiz oldukları ve dolayısıyla politik alanda bir bunalım yaşandığı dile getirilmektedir [9]. Bu durum, modernitenin halen etkili olan ekonomik ve politik niteliklerinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Halihazırda “ideolojik” bir zemini olduğu kabul edilen ve ekonomik temelli olan küreselleşme, yönetim olgusunun da içinde yer aldığı politik düşünceyi biçimlendirmektedir. Gerek uluslar arasında, gerekse ulusal ölçekte görülen “yarışmacı gelişme” anlayışı, küreselleşmenin ideolojik söylemi durumundadır. Yarışmacı söylem, küresel, ulusal ve toplumsal düzeyde, sistemin koşullarına en iyi uyum sağlayanın yaşayacağını ve kazanmanın ancak “yarışarak” olabileceğini söyleyen bir içeriğe sahiptir. Bu söylem, “Sosyal Darwinci” niteliğe sahiptir [10] ve bu niteliğiyle dayanışmadan çok, rekabeti/çatışmayı vurgular.

Öte yandan, egemen sistemde [11] “politika” kavramı da indirgemeci ve hiyerarşik bir nitelikte algılanmaktadır. Gerçekten de bugün politika, salt “devlet yönetimi”ne indirgenmiş durumdadır [12]. “Politika” anlayışındaki indirgemecilik, toplum ve yurttaş kavramlarına yansımıştır. Toplumun katılımcı boyutu unutulmuş ve “yurttaş” kavramı giderek “seçmen” kavramı ile bir tutulmaya başlanmıştır [13]. Yanı sıra yurttaş imgesi, “toplumsal bir kişi” değil, bir “vergi mükellefi” haline gelmiştir. Böylece, “iyi bir yurttaş”, yasalara uyar;

vergilerini öder; kendi inisiyatifi dışında seçilmiş adaylara oy verir. “Seçmen” ve “vergi mükellefi” yurttaş anlayışı, egemen sistemin bireye, “tek tipçi” ve “doğrusal” bakışını ortaya koyar. Yurttaş, “vergi numarası” ve “yurttaşlık numarası” ile belirlenir ve bunlar, bireyin kendi kişiliğinden bağımsız geçerliğe sahiptir. Bu niteliğiyle yurttaş, devlet idaresini meşrulaştıran indirgemiş ve hiyerarşik bir araç durumundadır.

İndirgemeciliğe ve hiyerarşiye dayalı yurttaş anlayışını egemen sistemin “eşitlik” anlayışında da görmek mümkündür. Egemen söylem, yuvarlak bir ifadeyle “herkes eşittir” demekle, bireysel zeka, yetenek, yaş, sağlık, fiziksel sakatlık vb. farklılıkları göz ardı eder [14]. Böylece, farklılıklara dayalı eşitsizlikleri kabul eden bir eşitlik öngörüsü yerine, doğrusal/tek tipçi bir eşitlik anlayışı ortaya çıkar.

Toplum ve yurttaş anlayışındaki değişimler göz önüne alındığında, birkaç on yıldır demokratik süreçlere ve seçimlere katılımın azalması, basit bir “bıkkınlık” olarak okunamaz. Bookchin’in vurguladığı üzere, yukarıdaki türden bir yurttaşlık yaklaşımı, önemli psikolojik ve politik sonuçlar doğurur. Bu sonuçlardan birisi, toplumdaki rolleri vergi mükellefliliğiyle sınırlı bireylerin, kendi kişiliklerine ve doğal çevrelerine ilişkin oluşturdukları pasif nitelikli imgedir. Öte yandan, gittikçe güçsüzleştirilen yurttaş, kolaylıkla tevekkül sahibi, çekingen birisi haline gelebilmektedir. Toplumsal gücün büyük ölçüde ortadan kalkması kişinin insanlığını azaltır, bireyselliğini yok eder. Bu tür insanların gözünde toplum, çok sayıda problemi barındıran bir yapıdan öte anlam taşımaz. Toplumsal alan, savaşın, ekonomik dengesizliğin ve özel yaşama girebilen politik ve ideolojik ayrılıkların potansiyel bir kaynağı olarak görülür [15]. “Toplumsal yaşamın, yerel otonomiye ve katılımcı bir yurttaşlığa izin vermeyecek kadar karmaşık” olduğunun söylenmesi/dayatılması, yukarıdaki süreci pekiştirir. Dolayısıyla, böyle bir bakış açısının doğal sonucu, bireyin kendine ve topluma yabancılaşmasıdır.

2. Kaos Kuramı ve Yönetim

Doğa bilimlerindeki araştırmalardan büyük ölçüde etkilenen kaos kuramını, yönetim gibi sosyal bilimler konularına uygulamanın görece olarak zor olduğu ifade edilmektedir [16]. Ancak, bazı niteliksel özellikleriyle kaos, yönetim bilimine katkı sağlayabilir. Bu çerçevede, başlangıç şartlarına hassas bağımlılık, zamanın geri dönüşsüzlüğü ve çatallanma süreci, anarşik örgütlenme gibi özellikler önemlidir.

2.1. Kaos Kuramı

Bilimdeki yeni gelişmeler, klasik bilimin temellerini oluşturan ve bugün de geçerli olan önermeleri tartışmaya açmaktadır. “Görelilik” ve “kuantum” kuramlarıyla başlayan bu süreç, 1990’lı yıllardan bu yana kaos kuramıyla sürmekte ve egemen bilimsel anlayışın “gerçek dünya imgeleri”nin topyekün sorgulanmasına yol açmaktadır.

Kaos kuramı, dünyayı öngörülebilir bir mekanizma olarak değil, açık ve esnek bir sistem olarak görür. Söz konusu kuram, fiziksel dünyanın işleyişiyle ilgili olarak, zorunlu kesinlik derecesindeki başlangıç koşullarına hiç bir zaman erişme yeteneğimizin olmadığını öne sürer [17]. Öngörülemezlik metaforu olarak, yüzlerce kilometre uzunlukta ve dağınık bir yapıya sahip olan “bulut” kullanılır [18].

Kaos kavramının farklı tanımları yapılabilmektedir. Jim Yorke’a göre kaos, “başlangıç durumuna hassas bağlılığı bulunan bir zamansal evrimdir” [19]. Ruelle’e göre ise kaos, “büyük sonuçları olabilen küçük nedenlerdir” [20]. Yapılan tanımların özünde “düzensizliğin içindeki düzen” anlayışı vardır. Kaotik sistemin özellikleri şöyle sıralanabilir: 1) Bir yapının, gerçekte ne zaman kaos durumuna geçeceğini öngörmek ilke olarak olanaksızdır ve bu kaotik sistemlerin tipik bir özelliğidir. 2) Bu tür yapılar, başlangıç

koşullarına sınımsız bağlılık gösteren, doğrusal olmayan ve geri bildirimli süreçlerdir. 3) Ortaya çıkan yeni yapı, sürecin başlangıç koşullarından etkilenir ve bu koşullar belirlenemez. 4) Dolayısıyla, gerçek bir sistemde var olan, ancak gözlenemeyen ve klasik bilimde, “kusur” ya da “rasgelelik” adı verilerek dikkate alınmayan kavramların, kaosta özel bir yeri vardır [21]. Dolayısıyla, kaos kuramı klasik bilimden farklı önermelere sahiptir.

Kaotik yapıların işleyişi, genellikle ilginç dallanmalardan oluşan şekillerle sembolize edilir. İçinde dallanmaların ortaya çıktığı her sistem, bir yandan hem determinist (belirleyici), hem de rastlantısal (indeterminist) elemanlar içermek zorundadır. Bir sistem, iki dallanma noktası arasında determinist belirleyici yasalara boyun eğerken, dallanma noktalarının yakınlarında kaotik davranarak, izleyeceği yeni yolu belirlemektedir [22]. Kaosun önemli özelliklerinden olan “kendine özgü”lük, sistemin hangi yoldan gideceğinin, sistemin geçmişine ve çeşitli dışsal koşullara bağlı olmasını ve bu yüzden “öngörülemez” oluşunu ifade eder [23]. Tüm bu nitelikleriyle kaos kuramı, doğayı açıklamak için genellemelere, yuvarlamalara başvurmadan, en küçük olayların bile önemli olabileceğini belirtir.

2.2. Kaotik Yönetim Yaklaşımı

Halihazırda belirli bir düzenin, kurulu bir yapının, belirlenmiş koşulların ya da düzenliliğe sahip süreçlerin bozulduğu ve buna karşılık, önlem alınmasında ya da çözüm üretilmesinde güçlükler olduğu durumlarda “kaos”tan söz edilir. Buradan hareketle, kaosla ilgili bilgi, “epistemik kabulleniş içinde bir olumsuzluğa denk gelmektedir” [24]. Aslında yaşayan sistemlerin genel özelliğini oluşturan kaosun olumsuz algılanışı, “denge, düzen ve durağanlık” öngörülerine dayalı mekanik paradigmanın, yaşamı kavrayış biçimimiz üzerindeki belirleyiciliğinin bir sonucudur.

Kaotik yaklaşım, toplumsal belirlenimciliğe karşıt öngörüler içerir. Yaşayan bir sistem olan toplumsal yapı, devingen olduğundan, sürekli değişmeye uğramaktadır. Bu devingenlik, gözlenebilir nitelikli olabileceği gibi dikkati çekmeyecek kadar küçük nitelikli de olabilir. Niteliği nasıl olursa olsun, toplumdaki devingenlik, mutlaka etkili sonuçlar doğurur. Kaotik yaklaşım, ne kadar iyi düzenlenirse düzenlensin ya da denetlensin, her hangi bir toplumsal olayın büyük etkileri olabileceğini ileri sürer. Toplumsal yapıyla ilişkili istikrar/denge durumunda ortaya çıkacak küçük bir değişme/olay, büyük ölçekli toplumsal sonuçlar doğurabilir.

Çeşitli araçlarla (yasalar, kurallar, cezalar, vs.) toplumu düzenlemeye çalışmak, toplumun özünde/kimliğinde yıpranmalara yol açacaktır. Kaotik yaklaşıma göre düzen, toplumsal sistemin parçaları olan birey ve grupların özgürlük sınırlarını belirler. Toplumsal yaşamda düzen adına konulan kurallar, değişik davranışların, düşüncelerin ve eylemlerin önüne geçer [25] ki, son tahlilde bu durum, potansiyelinin farkında olan toplumlarda “kısıtlanma” duygusuna yol açar. Toplumun dinamikleriyle uyuşmayan düzenlemeler, toplumun “kendiliğindenliğe dayalı gelişimi/evrimi” üzerinde baskı oluşturacağı için iflas edeceklerdir [26]. Bu bakımdan kaosta, özellikle “toplum mühendisliği” gibi yaklaşımlara şiddetle karşı çıkılır.

Kaotik yaklaşıma göre toplumsal yapı, farklılaşmaya ve çeşitliliğe dayalı bir bütündür. Farklılıklar ve çeşitlilikler, bireyler için geçerli olduğu gibi toplumsal gruplar için de geçerlidir. Toplum, bireylerin ve gruplar arasındaki farklılıkların gerçekleşmesine dayalı uyumu/birlikte evrim ve işbirliğini [27] ifade eder. Bu çerçevede, toplumsal yapıdaki farklılık ya da çeşitlilikler yok sayılamaz. Farklılıklara verilen önem, “özgürlük” ve de “yaratıcılık” ile kaos arasındaki sıkı ilişkiden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, toplumsal yapıda bireyler, gruplar ya da topluluklar arasındaki ilişkiler ağı, dayanışma ve karşılıklı bağımlılık, rekabetten daha önemlidir.

Kaotik yaklaşıma göre toplumsal yapı, hem yapısal hem de anarşik süreçlerden oluşur. Yapısal süreçlerde kararlar, düzenli biçimde belirlenir. Anarşik süreçlerde ise kararlar “çöp tenekesinden” çıkar [28]. Bu çerçevede, toplumda tam anlamıyla bir “düzen sağlanması” değil, toplumsal yapıdaki karmaşık ilişkilerin varlığını kabul ederek ve onlara fırsat tanıyarak, uyumlu bir bütüne ulaşmak söz konusudur. Diğer deyişle, kaotik yönetim mantığında toplum, “karmaşık dinamiklere sahip uyumlu bir bütün”dür.

Kaosta toplumsal sistem, karşıt güçlerin bir “oyun alanı”dır. Planlama, yapılandırma ve kontrol gibi bazı güçler, sistemi denge ve düzene iterken, yenilik/icat, yeni girişimler ve deneme gibi güçler de dengesizliğe ve düzensizliğe iter. Toplumdaki aktörlere verilecek yeterli özgürlük, toplumsal gelişme sürecinde yeni şeyleri denemeyi [29] ya da yeni hakları gündeme getirmeyi sağlayacaktır. Bu bağlamda, toplumun yönetilmesinde nihai olarak bir istikrar/denge hedeflenmekle birlikte, bunu sağlamanın yolu, toplumun iç dinamiklerinin özgürce kendini gerçekleştirmesine olanak sağlamaktan geçer. Dolayısıyla, Nonaka'nın da belirttiği gibi örgütlerin/toplumsal yapının sürekli olarak gelişebilmesi için alt birimlerinin/birey ve grupların özgür bırakılması gerekir. Bu, birimler arası yaratıcı çatışmayı doğuracaktır [30]. Karşıtlıkların yaratıcı etkinliğe dönüşebilmesi, “deneme”nin teşvik edilmesiyle olur. Nitekim, örgüt kaotik hale geçtiğinde yaşamsal önem taşıyan “kendi kendini düzenleyen örgüt (self organizasyon)”[31] kavramının özü de deneme yapmaya dayanır

Özgürlük ilkesinden hareketle, toplumsal düzene aykırı içsel ve dışsal eylemler/aktörler, toplumsal gelişme için tehdit olarak değil, bir olanak olarak değerlendirilir. Weick ve March'ın da vurguladığı gibi örgütün/toplumsal yapının misyonuyla ilgili olmayan eylemler, değişen şartlara ve karmaşıklığa alternatif çözümler üretme aracı olabilirler [32]. Briggs ve Peat, kaosa göre örgütteki/toplumsal yapıda farklı bakış açılarının “paha biçilemez” değerler olduğunu vurgularlar [33]. Bu çerçevede kaotik yaklaşımın, örgütlerde/toplumsal yapıda “reddetme”yi doğal bir davranış olarak öngördüğü ileri sürülebilir.

Kaotik yaklaşım, toplumsal yapının karmaşık ilişkiler sisteminden oluştuğunu kabul etmekle birlikte, bu yapının bütünlüğünü de göz ardı etmez. Toplumsal bütünlüğün gerçekleştirilmesi, istikrarın/dengenin sağlanmasını gerektirir. Diğer deyişle, toplumsal yapının işleyişinde içsel farklılıklara ve dışsal etkilere karşılık, belirli bir düzen ve denge seviyesi oluşturma eğilimi de olmalıdır. İşte kaotik nitelikli bir yönetimin özelliği de burada ortaya çıkar: “Toplumsal sistemi, karmaşıklık ve denge arasındaki kararlı noktada tutabilmek”. Yönetimsel otorite, “kaos eşiği (edge of chaos)” denilen bu nazik noktayı sağlayabilmek adına, yukarıdaki hassasiyetlere dayalı yönetimsel erk kullanır. Farklılık ve çeşitliliğe olan eğilimin doğal sonucu olarak, mekanik ve organizelik/düzenlilik yerine organize olmamayı öngördüğü söylenebilir. Biçimsel organizasyonun olmaması, yöneticinin kontrolü gönüllü olarak bırakması ve sorumluluğu diğerlerine devretmesini gerektirir [34]. Merkezi kontrolün yokluğuna rağmen toplumun geleceğe yönelik işleyişi, uyuma ve sürekli olarak yeniden organize olmaya dayalı otonom alt sistemlerin çalışmalarıyla olacaktır.

Kaotik yönetim yaklaşımına göre bir toplumun yönetimsel yapısı, merkeziyetçilikten uzak ve hiyerarşik olmayan, kendi kendini düzenleyen sistemler biçiminde olmalıdır. Kaotik bir yönetimsel yapı kurmak için şunlar önerilmektedir [35]: 1) Bilgi ve haber paylaşımı sağlanması, kolektif bilgiye güvenilmesi. 2) Yenilik ve yaratıcılığın sağlanması. 3) Takım çalışması olması. 4) Çeşitliliğe izin verilmesi. Doğaldır ki bu ilkeler, önceden belli, kontrole tabi ve yasa şeklinde değil, uyum sağlama biçiminde gerçekleşmelidir. Öte yandan, Koç da kendi kendini düzenleyen sistemler için şu iki temel unsurun zorunluluğunu vurgulamaktadır [36]: 1) Biçimsel ya da biçimsel olmayan ilişkilerin varlığı. 2) Kimliği, yani kendi kendini tanımlama. Dil ve kimlik olmazsa, toplumsal sistem ölür.

Açıktır ki, kaotik yaklaşımda otorite ve hiyerarşik ilişkilerden çok, toplumsal aktörler arası bağlantı, etkileşim ve uyum önemlidir. Toplumsal aktörlerin uyumunu sağlamak ise onlara verilecek özgürlük, deneme inisiyatifi ve kendini gerçekleştirme olanaklarıyla mümkündür. Bireylerin ve grupların bu nitelikleri, doğal olarak onların politika yapma ve karar almada etkin olmaları sonucunu doğuracaktır. Öte yandan, politika ve politik yönetim kademeleri (yöneticilik), merkezi ve hiyerarşik olmayan, halkın genel eğilimlerine duyarlı ve esnek nitelikler taşımak durumundadır. Bu nitelikleriyle kaotik yaklaşım, egemen yönetim yaklaşımı karşısında soyut bir düşünce olarak görülebilir. Ancak, tarihte kaotik yaklaşıma koşut bazı uygulamaların olması[37], onun somut bir yönetim düşüncesi olabileceğini gösterir.

II. EKOLOJİK DÜŞÜNCEDE YÖNETİM ANLAYIŞI VE TOPLUMSAL EKOLOJİ

1. Ekolojik Düşünce ve Yönetim Anlayışı

1970’li yıllardan bu yana ekoloji, genellikle “biyolojik” nitelikli değil, “normatif” nitelikli bir kavram olarak anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ekoloji, tıpkı sosyalizm ya da muhafazakarlık gibi “siyasal” bir kategoridir.

Ekoloji, insan toplumlarına ilişkin gözlem ve öngörülerden yola çıkan geleneksel siyasal kategorilerden farklı olarak, doğa bilimlerinden yola çıkar [38]. Siyasal niteliğiyle ekoloji, yaygın olarak “ekolojik düşünce” olarak ifade edilmektedir. Ekolojik düşünceye göre ekolojik sorunlar, kesinlikle salt doğayla ilgili bir sorun olmayıp, insanlığın doğayla ilişkisindeki sorunlardır [39]. Dolayısıyla, ekolojik sorunlar, aslında egemen sistemdeki kurumsal sorunlardan oluşmaktadır.

Ekolojik düşüncenin, doğa ve toplum öngörülerinde “bütünselci” yaklaşımı nedeniyle modern bilime, akılcılığa ve aydınlanmaya karşı bir duruşu vardır. Simonnet’in de vurguladığı gibi bilimsel ve teknolojik öğretinin, bireylerin seçenekleri ve yaşama şekli üzerindeki etkileri irdelenerek, çağdaş toplumun gelişmesini belirleyen bilimsel ve teknik gerekircilik (determinizm) köklü biçimde sorgulanır [40]. Böyle bir yaklaşımın sonucu olarak küreselleşme, yoksullaşma, atomlaşma, anonimleşme, kapitalistleşme, banliyöleşme, bürokratikleşme, sanallaşma, homojenleşme, standartlaşma, antidemokratikleşme, apolitikleşme ve gayriinsanileşme ciddi biçimde eleştirilir [41].

Ekolojik düşünce, toplumun doğasıyla ilgili ilişkileri, kurumsal temsil ilişkilerine varıncaya kadar düşüncenin odağına yerleştirmeyi öngörür [42]. Bu çerçevede, toplumdaki farklı iktidar odakları ince, küçük parçalara ayrılmalıdır. “Ekosistemler” olarak köy, mahalle ve kasaba, yaşamın temel işlevlerinin var olabildiği toplumsal yapılanmanın ana unsurları olmalıdır. Ölçek küçüklüğü, yerel demokrasinin uygulanmasına, çeşitliliğe dayalı canlı bir toplumsal ilişkinin kurulmasına yöneliktir [43]. Bu tür yapılar, ortak eylem ve amaçları gerçekleştirmenin yanı sıra yeni özgürlükçü ilişkiler kurmak, birbirlerini eğitmek, sorunlarını paylaşmak, cinsiyetçi ve hiyerarşik olmayan eylem ve bağlar geliştirmek için oldukça uygundur. Böyle bir örgütlenme, yerelliği esas alan ekolojik bir bütünlüğe dayanır.

Egemen toplumsal örgütlenme biçiminden radikal olarak ayrılan ekolojik toplumsal örgütlenme biçimi, ekolojik düşüncedeki yönetim düşüncesinin dinamiğidir. Bireylerin, hayatın her alanında karar süreçlerine özgürce katıldığı ve maddi hayatın tüm araçlarının komünal mülkiyetle işletildiği, üretildiği ve ihtiyaca göre paylaşıldığı “özyönetim”[44] esastır. Özgürlükçü ve eşitlikçi bir ideal olarak özyönetim, ekolojik toplumsal örgütlenme için bütünsel bir uygulama öngörür. Çünkü, toplum, birimlerin toplamı olarak değil, bir bütün olarak görüldüğünden, salt birimlerdeki özyönetimle yetinmek yerine, bütünü kuşatan bir özyönetim düşüncesi savunulur. Ekolojik düşüncedeki özyönetim, doğadaki kaotik

işleyişe koşutluğuyla dikkati çeker[45]. Özyönetim, Toplumsal Ekoloji'nin yönetim tasarımında merkezi önem taşır.

2. Toplumsal Ekoloji ve Yönetim Tasarımı

2.1. Toplumsal Ekoloji

Ekolojik düşünce içindeki akımlardan birisi olan Toplumsal Ekoloji, radikal görüşlere sahip Murray Bookchin tarafından geliştirilmiştir. Kropotkin'in "anarko-komünizm" düşüncesinin etkili olduğu Toplumsal Ekoloji'nin amacı, ekolojik krizin toplumsal kaynaklarına ilişkin tutarlı bir görüş geliştirmek ve toplumu akılcı bir çizgide yeniden yapılandıracak "eko-anarşist" bir proje sunmaktır [46].

Toplumsal Ekoloji'nin temel hareket noktası, toplumla doğayı karşı karşıya getiren sorunların toplum ile doğa arasında ortaya çıkmadığı, toplumsal gelişmenin içinden çıktığı düşüncesidir. Daha açık ifadeyle, toplumla doğa arasındaki karşıtlık ve bölünme, toplumsal alandaki bölünmelerden, insanların kendi aralarındaki çatışmalardan ve tahakküm ilişkilerinden [47] kaynaklanmaktadır [48]. Toplum-doğa karşıtlığının ve toplumdaki çatışmaların temel kaynağı, "akıl dışı", "anti ekolojik" toplum yapısıdır ve hiyerarşi, sınıfçı ve rekabetçi kapitalizm böyle bir toplum yapısının temel dinamikleridir. Dolayısıyla, Toplumsal Ekoloji'nin çözüm önerisi, toplumu "yeniden kurma"ya dayanır [49]. Ekolojik toplum, bütüncü bir nitelik taşır. Çünkü, insanın insan üzerindeki tahakkümü, ekolojik, politik, ekonomik, bürokratik, sosyal adaletsizlik ve diğer toplumsal problemlerin kaynağı olduğundan, bu sorunların birbirinden bağımsız, kısmi çözümleri olamaz.

2.2. Toplumsal Ekoloji'nin Yönetim Tasarımı

Kaosun önemi, mekanik yönetim anlayışına karşıt olmakla ilgiliyken, Toplumsal Ekoloji'nin önemi de egemen siyasal sisteme karşıtlıktan kaynaklanır. Buna göre kaosun ve Toplumsal Ekoloji'nin ilgi alanları farklı görünse [50] de aslında standartlaşma, otorite, mekanikleşme gibi hem yönetim hem de siyaset anlayışında geçerli olgulara bakışları koşuttur.

Toplumsal Ekoloji'nin yönetim tasarımı, ekolojik topluma göre biçimlenmiştir. Ekolojik toplum, genel hatlarıyla egemen toplumsal yapının ters yüz edilmesine dayanır. Buna göre devrimci bir kuram ve uygulama öneren ekolojik toplum projesi üç temel öncüle dayanır. 1) Otoritenin devredildiği kurumları tanımayan bir politik topluluk olarak, kelimenin fiziksel anlamında "hücre-doku toplum"un yeniden kurulması [51], 2) Tahakkümün, sadece ekonomik sömürü olarak değil, tüm biçimleriyle ortadan kaldırılması, 3) Hiyerarşinin, sadece toplumsal sınıflar olarak değil, tüm biçimleriyle ortadan kaldırılması [52]. Bu öncüllerden hareketle, ekolojik toplum projesi, hem sosyalizmin, hem de kapitalizmin toplum yapısına karşı alternatif bir toplum biçimi önerir.

Ekolojik toplum projesi, doğal, toplumsal ve psikolojik nitelikler taşır ve tüm karşılıklı bağımlılıkları hiyerarşik olmayan bir tarzda yorumlar [53]. Çünkü ekolojik düşünce, farklılaşmayı, iç gelişmeyi, çeşitlilik içinde birliği ve nihayet bütünlüğü [54] vurgulayan diyalektik bir doğaya sahiptir. "Kendiliğindenlik" [55], toplumsal yaşamın önemli bir unsurudur.

Ekolojik toplum ilkelerinin yaşama geçirilmesi, "doğrudan eylem"le olanaklı görünür. Doğrudan eylem ilkesi, ekolojik yönetim biçimi hakkında önemli bir mesajlar taşır. Doğrudan eylem, "yönetim" ve "etkinlik" in demokratikleştirilmesini öngörürken, aynı zamanda her bireyin "öz"ünün/benliğinin –kendine özgü, yaratıcı ve yetkin bir varlık olarak geliştirilmesini de öngörür. Bu, hem kapitalist dünyanın bürokratik toplumunda, hem de sosyalist dünyanın totaliter toplumundaki öncülere/lidere bağımlı olma düşüncesinin reddi

anlamına gelmektedir. Toplumsal Ekoloji'ye göre özgür bir toplum, benliği yadsımaz, tersine, “sadece ‘seçkin’ uzmanlar ve ... dahilerin değil, herkesin toplumu yönetme yeteneğinde olduğu inancıyla onu destekler, özgürleştirir ve gerçekleştirir”. Bu bağlamda doğrudan eylem, yasama gücünü kendi eline alan kent demektir. Her bireyin içinde saklı güçleri uyandırarak, yeni bir “öz güven” ve “öz yeterlilik” duygusu geliştirmesi ve böylece toplumun kontrolünü -iktidarı, “temsilciler” olmaksızın doğrudan sahiplenmek- üstlenmesi demektir [56]. Böylece, “özgürlükçü bir toplum” ve “komün” [57] örgütlenmesi gerçekleştirilebilecektir.

Toplumsal Ekoloji'de söz konusu ilkelerle ilişkili biçimde, özgürlüğün “pratik” olarak yeniden tanımı yapılır [58]. Buna göre “benliğin özerkliği ve kendini gerçekleştirme hakkı; aşkın, duygunun canlanması ve bedenın kısıtsız dışavurumu; duygunun olduğu gibi ifadesi; insanlar arası ilişkilerin yabancılaşmadan uzaklaşması; komünlerin ve cemaatlerin oluşumu; herkesin yaşam araçlarına özgürce ulaşması; plastik metalar dünyasının ve kariyerlerin reddi; karşılıklı yardım pratiği; becerilerin ve karşı teknolojilerin kazanılması; yaşam ve doğanın dengesine yönelik yeni bir saygı; çalışma etiğinin yerine anlamlı çalışma ve haz alma” [59] gibi unsurlar, pratik anlamda özgürlüğün tanımı içindedir.

Özgürlüğün yeniden tanımı, bir bakıma halihazırdaki özgürlük yaklaşımının eksikliğine işaret eder. Bugün çeşitli düzeylerde varolan özgürlük biçimleri, aslında sadece “demokratik” biçimlerdir ve özgürlük düşüncesini içermeyebilmektedir. Örneğin, “işyeri demokrasisi” üretici etkinliğe özgürlükçü değil, sadece katılımcı bir nitelik katmaktadır [60]. Kolaylıkla hiyerarşi ya da sömürüyü besleyebilecek demokratik uygulamaların olumsuzluklardan kurtulabilmesi, aynı zamanda özgürlükçü olmasından geçer ki, özgürlüğün yeniden tanımlanması da bu bakımdan önemlidir.

Toplumsal Ekoloji'nin yönetim tasarımında yerleşimler, coğrafi olarak, politik kararların halk meclisinde doğrudan demokrasi yoluyla oluşturulmasına olanak verecek biçimde “insani ölçek”te olacaktır. Diğer yandan da bir yerleşim, kendi komşusu olan yerleşimlerin, bölgelerin, daha büyük coğrafi alanların ve nihayet tüm insanlığın yaşadığı coğrafyanın “bütünleyici bir parçası” olacaktır [61]. Söz konusu düşüncenin kurumları “özgürlükçü belediyeçilik (libertarian municipality)” ve “konfederalizm”dir. Bu kurumlar, “özgürlükçü kurumlar” olarak tarif edilir ve bu terim, “metaforik” değil, kelime anlamıyla” alınır [62].

“Özgürlükçü belediyeçilik” projesi, yaşamın maddi araçları üzerinde halk denetimi olmasını öngören yeni bir politika öne sürmesi anlamında “özgürlükçü”dür. Özellikle halk meclisleri aracılığıyla, kamu meseleleri üzerinde yurttaş denetimi olmasının öngören yeni bir politika öne sürmesi anlamında ise “belediyeçi”dir. Bir yandan içine kapalı ve yayılmacı hale gelebilecek “kendine yeterli” toplulukların dar ufukluluğundan kaçınmak, diğer taraftan da bu toplulukların işleyişlerini akılcı ve ekolojik biçimde koordine etmek için bölgesel bir temelde belediyelerin ve ekonomilerinin karşılıklı bağımlılığı [63] anlamında da “konfederalist”tir [64].

Özgürlükçü yerel yöneticiliğın amacı, yok olmuş olan kamusal alanı canlandırıp, yeni bir politik alana dönüştürmek ve pasif seçmenlerin ötesinde aktif yurttaşlar [65] oluşturmaktır [66]. Aktif yurttaşlar tarafından oluşturulan mahalle ve kasaba meclis toplantılarıyla, bunlara dayanan iktidarı kurumsallaştırarak, radikal anlamda politikanın köklerine geri döneceği ve doğrudan demokrasinin yeniden dirileceği öngörülmektedir. Öte yandan bu proje, tabana dayalı bir doğrudan demokrasi talebini içerir [67]. Bu proje, “liderlik” kurumunun varlığını kabul eder ve gönüllülüğe, deneyime, bilgiye ve isteğe bağlı kendine özgü bir liderlik kurumu [68] öngörür.

Bir yerleşimdeki politik kararların bu yerleşimdeki tüm yurttaşların katılımı ile yüz yüze alındığı (doğrudan demokrasi) “halk meclisleri”, özgürlükçü belediyeçilik düşüncesinin

temelini oluşturur. Halk meclisleri, yurttaşların kendi hayatlarına ve yaşadıkları yerleşime/topluma doğrudan müdahale ettikleri gerçek politik alan olarak nitelenir [69].

Halk meclisleri, ihtiyaca, hoşnutsuzluğa vb. dayalı olarak idarecileri geri çağırabilir ve onların çalışmalarına son verebilirler. İdarecilerin etkisi, sadece meclisin verdiği kararları uygulanmasıyla ilgili olup, bunlar tümüyle meclis iradesine bağımlıdır. Bu temel ayırım, demokratik süreç içinde halk meclislerinin yapısal değil, işlevsel varlığıyla ilgili bir meseledir. Meclislerin, ilke olarak herhangi bir demografik ve kentsel koşulda –mahalle ya da kasaba düzeyinde- işleyebileceği öngörülür [70].

Toplumsal Ekoloji'nin, halk meclislerinde kararlar alınırken, bütün topluluğun “konsensüs”e varması gibi hayalci bir hedefi yoktur. Bir meclis içinde ya da meclisler arasında, bir azınlığın, çoğunluk tarafından alınan kararı düşürme hakkı yoktur. Ancak, bu tutumun “ortak akılcı kararlar”a dönüşmediği durumlarda, “gizli bir tiranlık” doğuracağı da gözden uzak tutulmaz [71]. Bu sorun, özyönetimli, yüz yüze meclislerin altında yetkin bireylerin yetişmesiyle ilgili olan etik, hatta eğitimsel bir sorun olarak görülür. Bu nedenledir ki, gerçek anlamda yurttaşlık, politika ve seçim gibi olgular, etik ve eğitimsel gelişmenin parçaları olarak kabul edilir.

Halk meclislerinde “politik kararların alınması” ile bu “politik kararların uygulanması” arasında önemli nitelik farkı bulunmaktadır. Bir yeri ilgilendiren politik karar alım sürecinde, o yerde yaşayan herkes yer alır. Ancak, halk meclisinde bir konuda karar alındıktan sonra bu kararın eşgüdümü ve icrası, bu konuda uzman olan kişilere bırakılır. Halk meclisleri, bu kararlar sonucu ortaya çıkan projelerin ve bunları gerçekleştirenlerin denetimini yapar [72].

Özgürlükçü belediyecilik, tek bir topluluğun yerel yönetimde denetimi sağlayıp, onu mahalle meclisleri temelinde yeniden yapılandığı yalıtılmış bir durumu değil, bir “hareket”i konu edinir. Bu yaklaşım, toplulukları birbiri ardına değiştirip, yerel yönetimler arasında konfedere ilişkiler sistemi oturtacak, kendi adına çalışan bölgesel iktidar oluşturacak bir hareketin varlığını varsaymaktadır [73].

Özgürlükçü belediyeler, “konfederal” bir ağla bir birine bağlanır. Konfederalizm, güç birliğine dayalı bir toplumsal/politik öngörü taşır. Konfedere sistemin işleyişi de mahalle meclislerindeki gibi toplulukların hepsinin söz sahibi olabileceği biçimde tasarlanır. Bu meclisler, mahallelerde ve kasabalardaki halk meclislerinden gelecek olan delegeler tarafından oluşturulan, yasal güçleri bulunmayan, ancak büyük etik güce sahip kurumlardır. Meclisler, her belediyenin, kasaba ve şehirlerin farklılıklara uyum sağlayan, görevleri kesin olarak belli, her an geri çağırılabilir ve rotasyona tabii olan vekillerden oluşur. Konfedere meclislerde alınan kararların, mahalle, kasaba ve şehirlerdeki halk meclislerinin çoğunluğu tarafından onaylanması gerekir. Seçilmiş olan vekiller, hiçbir şekilde ve koşulda kendi başlarına “politika oluşturma” yetkisine sahip değildir. Onlar, mahalle meclislerinin alacağı politik kararları “icra etmekle” yetkilidirler [74] ve bu konuda halk meclislerine karşı sorumludurlar. Bu bağlamda konfederasyon meclisleri, yerleşimleri birbirine bağlayan bir “idari meclisler ağı” işlevi görür [75]. Bu tür bir yapı, yerel yönetimlerin bölgesel örgütlenmesi ve bölgesel konfederasyonların daha büyük ölçekte örgütlenmesi biçiminde de geliştirilebilir.

Halk meclislerinden konfederal meclislere uzanan yukarıdaki sistemde dikkati çeken en önemli nokta, otoritenin yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru kullanılmasıdır. Tabanda yer alan halk meclislerinin gücü en fazla iken, yukarıda yer alan konfederasyon meclislerinde politik güç azalır ve bu, daha üst kategorilere gidildikçe daha da azalır.

Toplumsal Ekoloji’de yönetim tasarımı bir bütün olarak değerlendirilir. Bu bağlamda konfedere sistem, bilinçli bir şekilde oluşturulmuş birbirlerine bağımlı bir yerleşimler

bütününden oluşur. Doğrudan demokrasi ile sıkı denetim altında olan idare ve eşgüdüm, konfedere sistem içinde kaynaştırılmıştır. Bu sistem, bağımsızlık ve bağımlılık kavramlarının diyalektik biçimde gelişerek, çok daha zengin bir biçim olan “karşılıklı bağımlılık”a dönüşümünü içerir. Bu bağlamda, “sıvı halde olan ve sürekli olarak gelişen toplumsal bir metabolizmadır”. Toplumda farklılıkların ve farklılıkları ortaya çıkarma potansiyelinin çokluğu, ekolojik toplumun kimliğini pekiştirir ve bu kimlik, sözü geçen “metabolizma” içinde korunur.

Toplumun içinde ve toplumla doğal dünya arasında görülen katılımcı nitelikteki bir evrim sürecini öngören konfedere sistem, netice itibarıyla gelecekteki bir toplumun “türü”nü ve “nasıl olması gerektiğini” dayatan bir sistem değildir [76]. Bu sistem, “geleceğin görünüşte ekolojik bir yorumunu yapmak” olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal Ekoloji’de biçimsel bir “tüzük” ya da “yönetmelikler”le açık şekilde tasarlanmış bir organizasyon biçimi, otoriterliği besleyeceği gerekçesiyle reddedilir. Otoriterlikten kurtuluşun, en iyi şekilde sadece gücün açık, kısa ve detaylandırılmış dağıtımı ile garanti edilebileceğine inanılır.

SONUÇ

Ekolojik düşünce, ekolojik sorunların salt bir doğa sorunu olmadığını, aynı zamanda insan ve toplumlar arası ilişkiyle ilgili bir sorun olduğunu öne sürer. Dolayısıyla, sorunun giderilmesi için öncelikle insan ve toplum anlayışında değişiklikler yapmak gerekir. Öte yandan, kaos kuramı da ekolojik düşünceye koşut biçimde mekanik anlayışın indirgemeci, doğrusal ve tek tipliliğe dayalı bir toplum/birey anlayışı olduğuna dikkati çekmektedir. açıktır.

Yeni bir bilim paradigması olarak kaos, toplumu, doğrusal olmayan ilişkilerden oluşan dinamik sistemler olarak görürken, bireyler arasında işbirliği, karşılıklı etkileşimin birbirlerini ve toplumu etkilediğini varsaymaktadır. Bu bağlamda, bireyler arası farklılıklar ve çeşitlilikler dikkate alınmakta ve bireylerin her süreçte kendilerini gerçekleştirmelerine olanak tanınmaktadır. Yönetim sürecinde bireylerin kendilerini ifade edebilmeleri, karar alımlarına etkin olarak katılmaları ve alınmış kararları etkileyebilmelerini önermek, günümüzün yönetsel krizi düşünüldüğünde, belki de kaosun en önemli tarafını oluşturmaktadır.

Ekolojik düşüncenin önemli bir akımı olan Toplumsal Ekoloji’nin, kaotik yönetim anlayışıyla pek çok konuda koşut olduğu görülmektedir. Toplumsal Ekoloji de tıpkı kaos kuramı gibi klasik bilim eleştirisinden hareketle, egemen sistemin aksaklıklarına dikkati çekmektedir. Toplumu canlı bir sistem olarak görme ve toplumdaki farklılık ve çeşitliliği yaratıcılık ve zenginlik için fırsat olarak görme, toplumsal yaşamın doğrusal/tek yönlü değil, doğrusal olmayan/çok yönlü bir şekilde işlediğini vurgulama, çatışmadan çok işbirliği ve dayanışmayı vurgulama, toplumun, kendi iç dinamikleriyle ve dış dinamiklerle ilişkinin bir ürünü olduğuna işaret etme, bireylerin kendini gerçekleştirme, ayrıntılı yasa ve kuralların reddi, karar alımı ile bu kararları uygulama süreçlerinin/aktörlerinin farklı olması, politikanın merkezine bireyi koyma, karar verme süreçlerine doğrudan katılma ve etkin denetleme, liderliğin otorite ve hiyerarşiden ziyade “rehberlik” özelliğini vurgulama, merkeziyetçiliğin ve hiyerarşinin reddi, kendiliğinden örgütlenme, özyönetim ve gücün tabandan tavana doğru yayılışı vd. gibi nitelikler, kaosun ve Toplumsal Ekoloji’nin önemli ortak noktalarını oluşturmaktadır.

Kaos ve Toplumsal Ekoloji’de benzer toplumsal ve yönetsel görüşlerin olması, genel olarak ekolojik düşünceye bilimsel bir dayanak sağlanması olarak yorumlanabilir. Bir diğer deyişle, şayet kaos kuramının egemen bilim paradigmasını sarstığı kabul ediliyorsa, onun

toplum ve yönetim öngörüsü de kabul ediliyor demektir. Bu durumda, kaosun yaklaşımıyla koşut olan ekolojik düşüncenin görüşleri de bilimsel bir dayanağa kavuşmuştur. Ekolojik düşüncenin bilimsel bir dayanağa kavuşması, ona karşı yöneltilen en büyük eleştirilerden birisi olan “uygulanamaz düşünceler bütünü” nitelmesini geçersiz hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Görmez, K.(2003), *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Üçüncü Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, 29.
- [2] Forti, A., (1995), “Modern Bilimin Doğuşu Ve Düşünce Özgürlüğü”, *Bilim Ve İktidar* Der. F. Mayor; A. Forti, Çev.M.Küçük, Tübitak Yayınları,Ankara, 25,65.
- [3] Koç, U.,(2006), “Komplekslik Yaklaşımı ve Bilgi Yönetimi”, <http://iubf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/10-03.pdf> (14.03).
- [4] Mutlu, A.(2004), “Ekolojik Sorunlar ve Karmaşık Bir Çözüm Olarak Kaos”, *Doğa ve Çevre*, Ed. C. Gündüz; S. Mutun; T. Şenol, Biyologlar Derneği, İzmir, 541.
- [5] Görmez, a.g.e., 32.
- [6] Touraine, A.(1994), *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.H.Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 23.
- [7] Bir aydınlanma düşünürü olan Hobbes, (doğa) bilimdeki başarımın siyasal teori alanında da tekrarlanabileceğine inanan düşünürlerden biridir. O, geometri ve metafiziği siyasal düşünceye örnek alarak, doğadan farklı nitelikte olan toplumun, insan tarafından yaratıldığı ve yine insan tarafından değiştirilebileceği görüşündeydi. Hobbes’un toplumu, kargaşa (doğa hali)’dan geometrik düzene geçişi ifade eder. Bkz. Sunar, İ.(1986), *Düşün ve Toplum*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 61-67. John Locke ise doğal barışın bozulduğunu ve sivil yaşama geçildiğini söyler. İnsan, “doğal hakları”nı kendinde saklı tutarak sivil topluma geçmektedir. Toplumsal yasalar, kurallar, devlet ve yönetici güç, birikimin korunması için bir araçtır (Sunar, 1986: 79-81). Dolayısıyla yönetimin nihai amacı, devletin gücünü artırmaktır. Bkz. Tezcan, L.(1998), “Modern Devlet ve Yönetim Teknolojisi”, *Birikim*, Mart, 50.
- [8] Toraine, A.,(2002), *Demokrasi Nedir?*, Üçüncü Baskı, Çev. O. Kunal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 9.
- [9] Touraine, a.g.e., 83.
- [10] Sökmen, P.,(2002), “Dünya Sistemine Eklemlenme Çağında Yeni Gelişme Anlayışları, Yeni Yönetim Biçimleri”, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, TODAİE Yayını, 601.
- [11] Egemen sistem”le anlatılmak istenen, özellikle sosyal, ekonomik ve politik olmak üzere, mekanizmin ve kapitalizmin, yaşamın bütün alanlarını etkileyen kuralları ile değerleridir.
- [12] Devlet yönetimi, devletin kurumlarının ve bu kurumların himayesinde yaşayan insanların “profesyonel” olarak yönetme işiyle uğraşan –seçilmiş ya da atanmış- kişiler tarafından yönetilmesidir. Bkz. İdem, Ş., (2002), “Toplumsal Ekoloji Nedir? Ne Değildir?”, *Toplumsal Ekoloji*, Bahar, 15. Devlet yönetiminde halk, “edilgen bir kitle” durumundadır. Halbuki politika, “yönetim sisteminin pratik sorunlarının çözümünün yanı sıra kişinin ... topluma karşı ahlaki zorunlulukla gerçekleştirildiği kent/ülke etkinliklerine adanması”nı içeren bir yaklaşım olarak, daha zengin bir içeriğe sahiptir. Bkz. Bookchin, M., (2002), “Komünalist Karar Anı”, *Toplumsal Ekoloji*, Bahar, 43. Nitekim politikada her insan, kendi hayatında ve toplum yaşamında söz sahibi/potansiyeli olan aktif bir yurttaştır. Devlet yönetimi, merkezîyetçi, otoriter, oligarşik ya da monarşik, hiyerarşik, seçkinci gücü bir elde toplayan ve temsili öğelerle beslenir. Buna karşılık politika, demokratik, özgürlükçü, hiyerarşik olmayan, gücü dağıtan bir duyarlılığı içerir. Bkz. İdem, a.g.m. 15. Politika ve devlet yönetiminin farklı şeyler olduğu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Bookchin, M.,(1999a), *Kentsiz Kentleşme*, Çev. B.Özyalçın, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 307.
- [13] Bookchin, M.,(1999b), *Toplumunu Yeniden Kurmak*, İstanbul, Metis Yayınları, 288.
- [14] Bookchin, M.,(1994a), *Özgürlüğün Ekolojisi*, Çev.A.Türker,İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 68.
- [15] Bookchin, M.,(1999b), 38.
- [16] Bkz. Thietart, R.A.; B. Forgues, (1995), “Chaos Theory and Organization”, *Organization Science*, Vol.6, No.1, January-February,19-31 ve Ruelle, D.,(1999), *Rastlantı Ve Kaos*, Çev. D.Yurtören, 13.Baskı, Ankara, TübitakYayınları, 21.
- [17] Trigg, R.,(1996), *Aklıcılık Ve Bilim*, Çev. K. Yerci, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 230.
- [18] Mori, H.;Y. Kuramoto,(1993), *Dissipative Structure And Chaos*, Springer-Verlag Berlin Heildelberg, 129.
- [19] Ruelle, a.g.e., 65.

- [20] Barreau ve Diğ.,(1991), *Rastlantı*, Çev. Ü. Erdoğan, İstanbul, Pencere Yayınları, 133.
- [21] Nakamura, K.,(1993), *Quantum Chaos*, Cambridge, Cambridge University Press, 20.
- [22] Cramer, F.,(1998), *Kaos Ve Düzen*, Çev. V. Atayman, İstanbul, Alan Yayıncılık, 186.
- [23] Capra, F., *Yaşamın Örgüsü*, Çev. B. Kuryel, İstanbul, Yapı Merkezi, B.Y.Y., 183-184.
- [24] Kuryel, B.,(2003), “Kaos, Epistemoloji ve Matematik”, *Ağaçkakan*, Nisan, 41.
- [25] Kaotik yaklaşımın bu öngörüsü, farklılıkların toplumda yol açması muhtemel olan “başıbozukluk/kargaşa”dan farklı bir niteliğe sahiptir. Kaosa göre toplumsal devingenlik, bu farklılıklar sayesinde oluşmaktadır. Diğer deyişle, toplum denen “istikrarlı sistem”, içinde pek çok farklılığı barındıran bir yapıdır. Toplum içinde bireylerin ve toplulukların farklı davranışları olmakla birlikte, bu davranışların bütünü “istikrarlı bir toplumsal yapı” biçiminde görülür. Bkz. Latif, H.,(2005), *Fraktalist Yönetim*, İstanbul, Bizim Avrupa Yayınları, 68.
- Tipki, kuşların bağımsız kanat çırpışlarına rağmen, uçarken sağladıkları eşgüdümlü ve düzenli yapı gibi...
- [26] Kaosun işbirliği öngörüsüyle Kropotkin’in evrim anlayışı arasında önemli bir koşutluk olduğu vurgulanmalıdır. Kropotkin’in “birlikte evrim” adını verdiği ve doğadaki evrimin, canlılar arasındaki mücadeleden çok, farklı canlı türleri arasındaki karşılıklı uyum ve işbirliğiyle gerçekleştiğini öne sürdüğü görüşü, Darwin’in rekabete ve hiyerarşiye dayalı evrim görüşüne karşıttır. Darwin’in evrim görüşü, aynı zamanda egemen sistemin “rekabet”e dayalı toplum yapısının da kuramsal temelini oluşturmaktadır.
- [27] Thietart; Forgues, a.g.e., 22.
- [28] Thietart; Forgues, a.g.e., 22.
- [29] Thietart; Forgues, a.g.e., 22.
- [30] Kendi kendini düzenleyen örgüt (self organizasyon), kendi içinde bir şeyler yaratma anlamına gelmektedir. Örgütün, dışarıdan değil, kendi içinden üreyen veya çıkan ve sıklıkla iç dinamiğe dayalı olarak davranma ve faaliyet göstermesidir. Bkz. Tüz, M.V.,(2001), *Kaos Ortamında Self Organizasyon Davranışı*, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., 58. Self organizasyon, kaos kuramında kullanılan esas kavramlardan birisidir. Bkz. Cramer, a.g.e., 277-286.
- [31] Thietart; Forgues, a.g.e., 22.
- [32] Thietart; Forgues, a.g.e., 22.
- [33] Briggs, J.;F. D. Peat,(2001), *Kaos*, Çev.S. Soner, İzmir,Ege Meta Yayınları, 241.
- [34] Tüz, a.g.e., 93.
- [35] Tüz, a.g.e., 82):
- [36] Koç, U., a.g.m.
- [37] Kaotik yaklaşımın öngörülleri, geçmişte uygulanmış bazı deneyimlerle ilişkilendirilmektedir. Bu uygulamaların temel belirleyici özelliği, katılım, işbirliği ve uyuma dayalı olmasıdır. Bu bağlamda örnek olarak “özyönetim” sistemi gösterilmektedir. Bkz. Latif, H., a.g.e., 66-67. Tüz, özyönetim sistemini, kendi kendini düzenleyen organizasyonların temel kavramlarından birisi olarak görmektedir. O, kaotik bağlamda özyönetimin bazı özelliklerine dikkat çekmektedir. Örneğin, özyönetimde otorite mutlak değildir. Gerçekte özyönetim, takımın/toplumun kendini yönetmesidir. Bütün işler ve karar verme otoritesi sadece işi yapan kişi tarafından değil, bir çok kişi tarafından görülür ve bunun için karşılıklı yardımlaşmaya gereksinim duyulur. Bkz. Tüz, ag.e., 87, 89.
- [38] Bramwell, A.,(1989), *Ecology in the 20th Century: A History*, New Haven and London, Yale University Pres, 4, 39.
- [39] Bahro, R.,(1997), “Ekolojik Bunalım: ‘Bilince Geri Çekilmek ya da Ölüm!’”, *Birikim*, S: 97, Mayıs,26.
- [40] Simonnet, S.,(1990), *Dominique, Çevrecilik*, Çev. M. Selami, İstanbul, İletişim Yayınları, 10.
- [41] Kayır, G.Ö.,(2003), *Doğaya Dönüş*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 80.
- [42] Bahro, R., a.g.e., 27.
- [43] Simonnet, D., a.g.e., 80.
- [44] Ekolojik düşüncedeki özyönetim kavramı, göreceli olarak 1970’li yıllardaki özyönetim yaklaşımlarından farklıdır. Otonom gücün kuram ve uygulaması olarak algılanan özyönetim, Michel Bosquet’in ifadesiyle, “herkesin diğerleriyle kurduğu ilişkilerin tümü üzerinde hak sahibi olmasıdır”. Bkz. Simonnet,D.,a.g.e., 77.

- [45] Özyönetim düşüncesinin, doğadaki kaotik işleyişe uygun ilkeleri şöyle sıralanabilir: 1) Özyönetim, hüküm süren çeşitli güçler altında bütünsel bir birleşmeye ve güçle idare edilen bir birliğe yönelen çelişkili toplum yapısından doğar. Özyönetim, böyle bir toplumda tek etkin itiraz biçimi olarak, yeniden ve yeniden “özgürlük”ü gündeme getirir. 2) Özyönetim, toplumdaki bu çelişkilerden doğar ama onları çözmeye ve aşmayı hedefler. 3) Özyönetim, söz konusu çelişkiler bütünü çözdüğü oranda yeni bir bütünlük oluşturur. 4) Bu bağlamda özyönetim, iki farklı boyutuyla düşünülmelidir. Bkz. Lefebvre, H.,(2004), “Bir Öz-yönetim Sosyolojisinin Öğeleri”, *Conatus*, S:1, Şubat-Mayıs, 183-184.
- [46] Bookchin, M.,(1994a), 26.
- [47] Toplumsal Ekoloji’ye göre, insanın doğa üzerindeki tahakkümünün kaynağı, insanın insan üzerindeki tahakkümüdür. İnsanın insan üzerindeki tahakkümünün yok edilmesi, doğa üzerindeki tahakkümü de yok edecektir. Dolayısıyla, doğa ile toplum iki farklı kategori olarak görülmeyip, tersine, bir bütün olarak algılanır.
- [48] Bookchin, M.,(1994a), 44.
- [49] Mellor, M.,(1993), *Sınırları Yıkma*, Çev. O. Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 128.
- [50] Her ne kadar yönetim ve siyaset, iki farklı olgu olarak dile getirilse bile bunların kolay kolay birbirlerinden ayıramayacağı üzerine çeşitli görüşler vardır. Bkz. Ergun, T.,(1997), “Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 30/4 Aralık, 3.
- [51] Toplumsal Ekoloji’ye göre insanoğlu henüz hiyerarşi ve tahakkümün ortaya çıkmadığı avcı-toplayıcı dönemlerde yukarıda değinilen “hücre-doku toplum” formunda yaşamaktaydı.
- [52] Bookchin, M.,(1996), *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Çev. A. Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 227.
- [53] Bookchin, M., (1996), 262.
- [54] Toplumsal Ekoloji’de “bütünlük” kavramının, faşizm ve diğer totaliter ideolojilerde esas olan türdeşleşme, standartlaşma ve insanların baskıcı biçimde uyumlaştırılmasıyla yakından ilgili olduğuna dikkat çekilir. Bu nedenle ihtiyatla yaklaşılmalı “bütünlük” kavramı, yukarıdaki çağrışımın tersine, kendisine çok zengin bir biçim çeşitliliği veren ve böylelikle klasik bilimde “rasgele” olarak nitelenen eşsiz özelliklere sahip renk renk yapılardan, eklemlemelerden ve dolayımardan ibaret görülür.
- [55] Toplumsal Ekoloji’de “kendiliğindenlik”, egemen düzenin yerleştirdiği öznel baskı araçlarını parçalayan özbilincin ve kendini yabancılaşmadan kurtarmanın bütüncü parçası olarak değerlendirilir. Bu bağlamda kavram, dış yaptırımdan ve kısıtlamadan uzak davranış, duygu ve düşünceyi ifade eder. Kendiliğindenlik, örgütlenmeyi ve yapılaşmayı engellemez. Tersine, hiyerarşik olmayan örgütlenme biçimleri, gerçekten organik, kendi kendini yaratan ve iradeye dayalı biçimler üretir. Bkz. Bookchin, M., (1996), 244, 250. Bu ilkeye göre kitlelerin “öncüler”e ya da “liderler”e ihtiyacı olduğu düşüncesi, “yaratılmış bir mit”tir ve tarihte bu mitin tersini gösteren durumlar vardır.
- [56] Bookchin, M.,(1994b), “Yoketme Gücü Yaratma Gücü”,*Birikim*, Ocak-Şubat, 55.
- [57] Toplumsal Ekoloji’de komün tipi örgütlenme bazı özelliklere ve işlevlere sahiptir. Komün yaşamında çalışma, mülkiyet ve aile ilişkileri, kan bağının ötesinde başat bir yapı oluşturur. Özel mülkiyet genellikle kaldırılmış ya da koşullu olarak korunmuştur. Mekanlar, kendi başına ekonomik, siyasal ve manevi bir birim oluşturan grubun ortak malıdır. Herkes, olanakları ölçüsünde grup içinde çalışır. Grup kararlarının alınmasında temel ölçü, üyelerin görüşleridir. Bireyin kişiliği, grubun varlığını sürdürülebilmesinde temel etkidir. Sorumluluk sahibi bireysellik ve ortaklaşmacılık, birbirinin koşulu olan iki temel unsurdur. Grup içinde hiyerarşi yoktur ve yönetim yetkisi, -tahakküm içermemek üzere- bilinçli olarak kabul edilir. Bireylerin yaptıkları işlerin türü, toplumsal statüyü ya da geleneksel sınıflandırmaları belirleyen bir ölçü değildir. Her grup, grup üyelerinin benliğini ve bireyselliğini güçlendirmeyi amaçlar. Hayat pratiğini eşitlemeye çalışmak, bütün üyeler için benzer davranış normları dayatmak, grubun gücünü, dinamiğini doğuran gücü yok etmek anlamına gelir. Bkz. Degen, H.J.,(Der.),(1999), *Anarşizmin Bugünü*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 88-89.
- [58] Toplumsal Ekoloji’de özgürlük tanımında Fourier’in görüşleri etkili olmuştur. Fourier’in özgürlük yaklaşımı karmaşıklık olgusuna dayanmaktadır. Ona göre basit olan yanlış ve kötüdür. Buna karşılık, karmaşıklık, çeşitlilik, karşıtlık, çokluk doğru ve iyidir. Karmaşıklık, toplum yapısı için olduğu kadar, ruhun ihtiyaçları için de geçerlidir. Frank Manuel’e göre “Fourier’in psikolojisi, çoğunlukta ve karmaşıklıkta kurtuluş ve mutluluk olduğu öncülü üzerine temelleniyordu”. Fourier’in aradığı şey, çeşitlilik aracılığıyla istikrar ve istikrar sayesinde seçme ve karar verme özgürlüğüdür. Kısaca, çokluk aracılığıyla özgürlüğü gerçekleştirme. Bkz. Bookchin, M., (1994a), 472.
- [59] Bookchin, M., (1996), 247-248.

- [60] Bookchin, M., (1994a), 362-363.
- [61] Ata, S.,(2002), “Toplumsal Ekoloji’nin Politikası”, *Toplumsal Ekoloji*, S:1,Bahar, 22.
- [62] Özgürlükçü kurumlar, kelime anlamıyla alındığında, temsili, anonim, mekanik ilişkilere göre değil, doğrudan, yüz yüze olan ilişkileri ifade eder. Ayrıca, iktidarın devredilmesine ve “seyirlik politika”ya değil, katılımı, ilgiyi ve etkinliği vurgulayan “yurttaşlık” duygusuna dayanırlar. Buna göre özgürlükçü kurumlarda bazı ilkeler vardır. Öncelikle, tüm olgun bireylerin kendi toplumsal meselelerini doğrudan yönetmeleri –tıpkı özel meselelerini yönetmeleri gibi- esastır. Burada belirleyici olan, katılmaya zorlama yada katılma ihtiyacı değil, katılma özgürlüğüdür. Özgürlük, karar alma süreçlerine katılmayı seçen insanların sayısına göre değil, bunu yapma fırsatına sahip olmalarına göre ortaya çıkar. Bkz. Bookchin, (1994a), 478.
- [63] Konfederal ağ içerisindeki yerel yönetimlerin ekonomik kaynaklarını birbirleriyle paylaşması öngörülür. Yerleşimler arasında karşılıklı bağımlılığın var olması, konfedere sistemin gerçekleşmesinde çok önemlidir. Çünkü, konfederasyon sadece gereksinimlerin paylaşıldığı bir ekonomik ilişkiler ağı değil, ortak kaynaklara, üretime ve politikaları birlikte oluşturmaya dayanan bir ortaklıktır. Yaşamın maddi temellerini olduğu kadar, kamusal alanı da kucaklayan bir halk projesidir. Bkz. Ata, S., a.g.m., 26.
- [64] Bookchin, M., (1994a), 70.
- [65] Özgür bireyin “kendini gerçekleştirme”ne, politik süreçlerde ve karar alımında aktif rol almasını ifade eden “aktif yurttaş” modeli, Antik Yunan’daki yurttaş biçiminden etkilenmiştir. Antik Yunan’da her yunan erkeği doğuştan politik bir varlık idi. Onlar için politika yapmak, insanın doğasında olan bir şeydi ve aynı zamanda erdem göstergesiydi. Politik alana katıldığı oranda insanların özgür olduğuna inanılmaktaydı. Bkz. İdem, Ş., a.g.m., 17.
- [66] İdem, Ş., a.g.m., 16.
- [67] Biehl, J.,(1998), *The Politics of Social Ecology-Liberitarian Municipalism*, Black Rose Books, 158-180.
- [68] Toplumsal Ekoloji’de liderliğin her zaman var olduğu kabul edilir. Ekolojik toplum projesinde, etkin rehberlik yapmayı sağlayacak gerekli psikolojik özelliklere sahip olmaları nedeniyle görüşleri diğerlerinden daha fazla saygı gören liderlerden söz edilir. Liderler, özgürlükçü yaklaşımı, gerçeği, liderlerin hayati önemini, kendi aktivitelerinin etkin şekilde kontrol edilmesini ve gerekli görüldüğünde üyeler tarafından geri çağrılmasına olanak veren mekanizmaları kabul edeceklerdir. Bkz. Bookchin, M., (2002), 45.
- [69] Ata, S., a.g.m, 21.
- [70] Bookchin,M., (1999b), 174.
- [71] Bookchin, M., (1999b), 174.
- [72] Ata, S., (2002), 22.
- [73] Bookchin, M., (1999a), 182.
- [74] İdem, Ş., a.g.m., 13
- [75] Ata, S. a.g.m., 23.
- [76] Böyle bir “düzen” öngörüsü/dayatması, Toplumsal Ekoloji’nin temel ilkelerinden olan “çeşitlilik içinde birlik” ilkesinin ihlal edilmesi demek olacağından, bu akımın kendisiyle çelişkiye düşmesi anlamına gelir.